

יצירת רבת־האנפין של פרופ' דוב סדן

מאת מ. אונגרפלד

דוב סדן הוא מאותם הכשרונות הפוריים, שיסוד דינאמי תוסס בקרבם כל הימים ואינו נותן להם להסתגר בארבע אמותיה של "מומחיות לדבר אחד", אלא פורץ הוא ופוקד את כל ענפי היצירה.

כנין ונכד לרבנים ולמדנים מופלגים, ירש סדן הרבה מסגולותיהם היקרות: חריפות ועמקות, נטייה לחיפוש ולחיטוט ולבירור דבר מתוך דבר, והכושר לכלול ולהקיף מצד אחד ולנתח ולבקר מצד שני, ונפלא הוא כוח זכרונו, בור שאינו מאבד טיפה.

מתוך עשרים וכמה הספרים והחוברות ומאות המאמרים והרשימות אשר כתב, הספרים הרבים אשר תירגם לעברית והעתונים אשר ערך והתקין לדפוס, מדבר אלינו בכמה צלילים וצבעים סדן המשורר, המספר, המבקר הספרותי, הביוגרף והפולקלוריסטן.

מלבד החיפה הטבעית הסמויה מצד יצר היצירה להתבטא באופני ביטוי שונים, יש כאן גם מגמה חינוכית: למלא אחרי מי ששנה ושייר, לסייע למשנתו של פלוני ולהוסיף על חידושו של אלמוני. אין כאן איפוא, סתם קפיצה מענף יצירה לענף יצירה, אלא תהליך יצירה אורגני שחוטיה נארגים בפנים שונות עד שהם מצטרפים ליצירה שלמה אחת, שהיא אומנם רבת־אנפים־ותכנים לכאורה, אבל רוחה היא אחת. ובכל ענף מיצירותיו אלה חידש משהו והכניס בו מן הסממנים המיוחדים של כשרונו. ספר שיריו הראשון "צלילים" יצא עוד לפני המישים ושש שנים יבתרץ — "משירי לי־טי־פה". שירה בחרוזים העניק אך מעט, אולם הרבה שירה בפרוזה תמצא בספריו: במחוז הילדות, שנות חייו, באלכסון, מעשים שהיו כן היו, אחרית השעשועים, מעגל הנעורים — הכתובים אמנם בנוסח אבטוביגוראפי, אולם הם מנוסחים בעטו המנוסה של מספר־אמן המחייה ומקיים לעינינו את העיירה היהודית שבגליציה על כל אורחותיה ועל כל אנשיה, ומעמיד לפנינו את הדמויות היקרות, בני התורה, בעלי המלאכה, סוחרים, חרדים, משכילים ודרשנים, מחברים ומלמדים וכלי זמר וכלי קודש וכו', והכול בכוח זכרונו הנפלא ובכשרונו לספר בפשטות על עולם שעבר, לדובב את כל גיבוריו לתאר את סביבתם — עד שהזכרונות האלה נקראים כסיפור מרתק או כמסה היסטורית שובת לב, כפרקי ספרות יפים ומהנים ומרחיבים את הדעת.

את כוחו כמעצב דמויות, כביוגרף, הראה סדן בספרו גורל והכרעה שהוא מונוגרפיה של שלמה שילר, ובספרו המנגן המופלא, על יוסף גוזיקוב, יהודי מרוסיה, אשר הפליא שומעיו בניגונו על כלי פרימיטיבי עשוי קש ועץ. בכוכב נידח, תיגה סדן את גורלו של "העילוי מזולקוב", שהגיע מספסל בית המדרש לאוניברסיטה הווינאית והפליא במוחו החריף וידיעותיו הרבות פרופסורים מפורסמים.

גישה חדשה מקורית להערכת הספרות העברית החדשה, היא חוברתו על ספרותנו, יש המתחילים את תולדות הספרות העברית החדשה במנדלסון ואד"ם הכהן, ויש המתחילים ברמח"ל, ואולם אלה ואלה מעלימים עינם מהספרות החסידית וספרות "המתנגדים". ומה דינם של כל אלה, אשר כתבו בתקופה זו ברוח ובתוכן יהודי ובלשונות נכר?

וכיצד אפשר לפסוח כאן על אלפי ספרים שאין לכללם בסוגי הספרות

בצרון : ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן, שנה ל"ח, כרך ס"ח, חוב' 328 (שבת-אדר תשל"ז, ינואר-פברואר 1977)

היפה? וכי יתכן לכתוב את תולדות הספרות החדשה, שנוצרה בתפוצות רבות בתנאי גולה מיוחדים ובהשפעת תרבויות מיוחדות, על פי דוגמת תולדות הספרות של עמים גורמאליים היושבים לבטח בארצות מולדתם ולשון הספר היא הלשון הטבעית המדוברת בפיהם? דוב סדן שומר בלבו את התקווה זה שנים רבות — לכתוב מחדש ברוח זו את תולדות הספרות העברית החדשה.

מתוך אספקלריה חדשה דומה, כתב סדן את מסותיו הרבות על סופרים עבריים, שארבעים מהם נכנסו לספרו אבני דרך וכמה עשרות מהם — לספריו בין דין לחשבון, אבני צדק, בצאתך ובאהלך, ואבני מפתן (מסות על סופרי יידיש) ובספר מיוחד כינס את מסותיו על ש"י עגנון. דוגמה בולטת להידושויו אלה היא מסתו על ח. נ. ביאליק, סדן רואה בביאליק תופעה גאונית חד-פעמית בספרותנו ואת עקבות חזונו הגדול שלא בא לידי ביטוי בולט וגלוי ביצירתו, בגלל שלוש פגישות גורליות בולמות ומרסנות, יש לבקש בין השיטין של שירת ביאליק ובייחוד ב"מגילת האש", שלושת הגורמים האלה: ישיבת וולוז'ין ברוח "המתנגדות" שלה, ההשפעה העוצרת והמאפקת של אחד-העם והשפעת הריאליזם של מנדלי, מכאן הכפילות שאתה מוצא בשירת ביאליק, שבה מתלבטים ונאבקים שני ביאליקים אלה: ביאליק הגאון שאין להכניסו לשום מסגרת ספרותית, וביאליק המושפע והבלום על ידי שלושת הגורמים האמורים.

ואולם בניגוד לזה יש סוברים, כי כמו אצל כל יוצר גדול כבר מקופלים ביצירתו הבוסר הראשונות של ביאליק ניצני הרעיונות של נושא שירתו שהתפתחו והתגלו אחר כך בניואנסים שונים: שירי ציון, שירי טבע, שירי חזון וגורל, שירי זעם ותוכחה, שצורבת בהם סאטירה נוקבת, ואף שירים על גורלו ויעודו האישי, שגלומים בהם גם הגורל והיעוד של עמו.

בספרו הנחרד וידידו המנמנם, שהוא אוסף מאמרים על סופרים ומשוררים יהודים בספרות אשכנז, מגלה לנו סדן את נשמתו האפילה של העם הגרמני ומסביר לנו איך כלה אומה זו להידרדר מפיסגת השירה והפילוסופיה לתהום הנאציזם, תהום השוד והרצח. בקיאות ושנינות רבה השקיע סדן במסותיו הלשוניות הספרותיות, שארבעים מהן נכנסו לתוך ספרו אבני שדה, לשון סופר וספר, ועצים ואבנים. סדן מכניס את הקורא לבית היוצר שלו ושל סופרים אחרים, ואנו עדים לתהליך היצירה הלשונית-הספרותית של סופרים רבים. בייחוד יודע סדן למצוא ולפרש את "בין השיטין" שביצירות לשוניות שונות וחדושיהן.

סדן המבקר עמד תחילה תחת השפעת הביקורת האימפרסיוניסטית, אחר כך עבר לשימוש בשיטה הפסיכואנאליטית בביקורת העברית ורבים הלכו בעקבותיו. על פי שיטה זו, בחן בשעתו גם את יצירת ברנר במסתו "פרקים בפסיכולוגיה של י. ח. ברנר" ("אחדות העבודה", תרצ"א) ועל פי מושג "הבלתי מודע" מצא בנפשות הפועלות בכואות וגלגולים של נפש ברנר. על פי כל המונחים וההנחות של תורת הפסיכואנליזה ניתח את רוב סיפורי ברנר. לימים פרש סדן מאותה שיטת ניתוח, מכיוון שהביקורת הפסיכואנליטית מן ההכרח הוא שתהיה חילונית ונגד רוח הדת והאמונה, שסדן נשאר נאמן לה. ומסיבה זו נצטמצמה שיטה זו בביקורת של סדן, כחלוץ הכיוון הזה, מצא לו סדן הרבה מתקנים שהחזיקו בתורת רבם, גם לאחר שסדן פרש הימנה, והחידוש בביקורתו, שבמקום המונח "ספרות עברית חדשה", גרס את המונח "ספרות בדורות האחרונים", שבוזה הוא מרחיב ומאריך את היקפה של הספרות בתחום של כמה מאות שנה ורואה אותה כתוצאה של שלושה זרמים שגשתפכו לתוכה והם: החסידות, ההתנגדות וההשכלה. ואת היצירה בלשונות הגולה: יידיש, לאדינו וכו', ואף גם מה שיצרו סופרים יהודים בלשונות נכר בכלל ספרות ישראל הם. סדן היה הסופר העברי הראשון, שעשה את ספרות יידיש לנושא יוקרי לביקורתו ומחקרו וחלק מפרי עבודתו בשטח זה, כינס, כאמור, בספרו אבני מפתן.

רב גם מפעלו של סדן בחקר הלשון, שבו העמיק לחקור בתולדות לשוננו ובהבנת גלגולי משמעויותיהם של מלים ומבטאים ובגילוי סממנים מיוחדים בספרותנו. מסות בענייני אמונות ודיעות כינס סדן בספרו אלכה ואשובה.

יסודי, מקיף ורב השראה הוא סדן בביקורת הספרות העברית. כאן חוברו יחדיו חקר התולדות, בחינת מהותה של היצירה, קביעת ייחודו של היוצר, עיון ניתוחי בלשון היצירה וחישוב מקורות והשפעות. סדן ייחד חשיבות לתולדות היוצר ובייחוד בשחרית חיוו ודרכו לגלות את תעלומות הילדות ביצירת האמן היוצר ולחפש בה את המוטיבים שמקורם בחוויית בראשית. מתוך אספקלריה

זו בחן את שירת ביאליק ופרש את יצירת עגנון, שהוא בעיניו סופר מודרני, שחוט של רציפות בידו, שתחילתה בהווי שלפני כמה דורות וסופה ארוג במסכת ימינו. כך העביר סדן תחת שבט ביקורתו את כל סוגי יצירתו של עגנון והאירה מכל צד וכך עמד על שורש נשמתם וייחודם של ברנר והזן. כדיוקנאי עיצב דמויות רבות של סופרים והוגי דיעות ותפישם גם בניגודיהם ולבטיהם. חלק מהדיוקנאות אסף באבני זכרון.

את כוחו בחקר הפולקלור הראה סדן בספריו דברי זמר, קערת צימוקים וקערת אגוזים. בספרים האחרונים כינס סדן אלפי בדיחות ששמע מפי רבים, והוא אשר נתן להם את הנוסח והדפוס בספרות, ועל יד כל בדיחה ניתנו השוואות למקורות אחרים והערות מקצועיות.

פרק בפני עצמו הוא דוב סדן המהדיר ומקדיש מבואות לספרי אחרים. מבואותיו אלה, שכל אחד מהם היא מסה יפה בפני עצמה, מצטרפים לכמה ספרים. כראש הקתדרה לספרות עברית ויידיש במכללות ירושלים ותל אביב העמיד תלמידים רבים התופסים מקום מכובד בספרותנו, פרשה בפני עצמה הוא סדן העורך שגילה וחינך ופירסם בפעם הראשונה במוסף לספרות של "דבר" ועוד מספרים ומשוררים, הוגים וחוקרים רבים, היושבים כיום במזרחו של היכל הספרות העברית. במגירתו של סדן מוכנים לדפוס כמה ספרים חדשים וביניהם הכרך הראשון של ספרו על ה. נ. ביאליק.

כוחו הספרותי של סדן עתה הוא בכוחו אז ומי יתן ויוסיף לתרום ולהעניק לנו מפרי כשרונו הגדול כהנה וכהנה.